

Modern Türklük

Araştırmaları Dergisi

Cilt 18, Sayı 1 (Mart 2021), ss. 53-61

DOI: 10.1501/MTAD.18.2021.1.4

Telif Hakkı©Ankara Üniversitesi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

MAKALE

Türkiye Türkçesinde Ret (İnkâr) Anlatan Cümlelerde Nezaketin İfadesi

Halide İmamova

Taşkent Devlet Şarkşinaslık Üniversitesi (Taşkent)

ÖZET

Bu makalede Türkiye Türkçesinde ret ifade eden sözcüklerin eş anlamlılık durumları incelenmektedir. Söz konusu eş anlamlılık durumu (*hayır = yok, değil, ne münesebet, estağfurullah, maalesef, üzgünüm*) ret anlamları ifadesinin iç özelliklerine göre kullanım bakımından üç gruba ayrılır: *hayır, yok, değil* gibi ret anlatan sözcükler aracılığıyla basit anlamda; *ne münesebet, estağfurullah* sözcükleri aracılığıyla kuşkulu anlamda; *maalesef, üzgünüm* sözcüklerinde ise teessür anlamları vasıtasıyla saygı ifadesinin ortaya çıkışı açıklanacaktır. Buna göre, ret ifade eden sözcüklerin anlamlarındaki farklılıklar, ret anlamını aynı düzeyde ifade etmemektedir. Her bir sözcükteki ret anlamı metin içerisinde kendine özgü alt anlam kazanması noktasından ele alınır. Ret anlatan sözcüklerin etimolojisine göre; Türkçe, Arapça ve Türkçe + Arapça sözcüğün bir araya gelmesinden oluştuğu, yapı bakımından ise ret anlamını taşıyan sözcüklerin; basit ve bileşik sözcüklerden meydana geldiği belirlenmiştir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Türkiye Türkçesi, anlam, ret, eş anlamlılık, basit, kuşkulu teessür, derece

ABSTRACT

This article examines the synonymic line of the words expressing rejection in Turkish language. These wordsc (*hayır = yok, değil, ne münesebet, estağfurullah, maalesef, üzgünüm*) is divided into three groups in terms of usage according to the internal features

of the expression of rejection meanings: simple words (*hayır, yok, değil*), word expressing doubt (*ne münasebet, estağfurullah*), word expressing regret (*maalesef, üzgünüm*). The analyses of the authentic material shows that all negative lexemes are not equal from the point of their meanings, there is difference between them and that is determined from the context. Studied lexemes are etymologically different. There are Turkish, Arabic, hybrid (Turk.+Ar.) lexemes among them. The structure of studied lexemes is not the same; there are simple and compound.

KEY WORDS

Turkish language, meaning, negative, synonymic line, simple, doubt, regret, degree.

1. Giriş

Onay ve ret genelde soru cümlelerine verilen yanıtlarda görülür (Ediskun 1999: 370-375, Hacıeminoğlu 1984: 290-292). Bununla birlikte haber cümlelerinde de herhangi bir olay, durumla ilgili bilgi verilir veya nesnede herhangi bir özelliğin olup olmadığı konusunda onay veya ret ifade edilir (Abdurrahmanov, Şoabdurrahmanov, Hociev 1976: 97-99). Onay veya ret, Özbekçe ve Kazakçada mukayeseli, anlamsal ve yapısal açıdan inceleme konusu olmuştur (Nurmahanova 1964: 52-57, Rustamov 1959, Lutfullayeva 1997, Möminov 1981: 27-30, Nurmanov 1981: 28-31). Türkiye Türkçesi üzerine yapılan çalışmalarda ise nezaketin onay ve ret aracılığıyla ifade edilmesine rastlanmamıştır (Hudayberganova 2004: 49-61, Cevdetzade 1934: 175-176, Göker 1997: 95-98, Hengirmen 1995: 350-352, Kanmaz 2013: 343-353).

Türkiye Türkçesinde ret için olumsuz terimi kullanılır (Karahan 2007: 103-110). Türkçe sözlüklerde de söz konusu terimlerin dilbilim terimi olduğu kayıt edilmektedir (*Türkçe Sözlük* 1988: TDK). Ama ret = inkâr kelimeleri sözlüklerde dilbilimi terimi olarak geçmese de Özbekçede olduğu gibi onay sözünün Türkçe akademik kaynakların bazılarında dil bilimi terimi olarak kullanıldığı görülür (Ediskun 1999: 370-374, Karahan 2007: 103-110, Hacıeminoğlu 1984: 290-292). Aslında mantıksal ret'in akademik kaynaklarda olumsuz terimi ile adlandırılması uygundur (Mominov 1981: 27-30). Çünkü ret kavramı daha dar olmakla birlikte olumsuz cümleler arasında incelenir.

Cümlenin temel özelliklerinden biri yargıdır. Yargı, her zaman yüklemle ifade edilir. Yüklem özne ile ilgili yargı ve onayı anlatır (Abdurrahmanov, Şoabdurrahmanov, Hociev 1976: 97-99). Türkçede sıradan bir ret *hayır* veya *yok* sözcükleri aracılığıyla ifade edilir. Söz konusu ret anlamının ifade edilmesi; haber, soru, emir, basit (tek sözcüklük veya yüklem anlamını özne, nesne yer tamlayıcısı ve zarf adı verilen öğelerle tamamlanan) ve bileşik cümlelerde çeşitli biçimlerde ortaya çıkar.

2. Ret Anlamını İfade Eden Sözcükler

Ret anlamını ifade eden belirteçlerin (bazı kaynaklarda onları *edat* diye de adlandırıyorlar) (Hacıeminoğlu 1984: 290-292) eş anlamlıları bulunmaktadır.

Araştırmalar göstermektedir ki, söz konusu eş anlamlılık ifadesi cümlelerdeki ret anlamları aracılığıyla bazen nezaketi iletmede kendine özgü bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Türkçede ret aracılığıyla iletilen nezaket, *hayır* sözcüğünde değil, *hayır* sözcüğü ile kullanılan unvan sözler, seslenmeler, ara sözcükler, ara cümleler veya onayın paradigmaları (eş değerindeki sözcükler sırası) yardımıyla dolaylı olarak meydana gelebilir.

Nezaket kategorisi açısından ret anlamındaki sözcükler görevini cümlede genelde belirteçler üstlenir; *hayır* = *yok*, *değil*, *ne münebet*, *estağfurullah*, *maalesef*, *üzgünüm* gibi. Nezaket ifadesinin sunulmasında söz konusu belirteçlerin cümle içindeki kullanımları çeşitlidir.

№	Ret ifade eden sözcükler	Sözlük anlamı	Modal anlamları
1	<i>hayır</i>	Olmuyor, yok	1) uygun olmazlık, inkâr; 2) olumsuzluğu güçlendirir.
2	<i>yok</i>	yok	1) mevcut olmayan nesne, kişi. 2) yasak; 3) mevcut olmazlık; 4) söz cümle.
3	<i>değil</i>	değil	olumsuzluk bildirir.
4	<i>ne münebet</i>	hayır, neden? niye? ne sebepten?	1) "böyle olması mümkün değil"; 2) "ilgisi yok".
5	<i>estağfurullah</i>	hayır; olamaz	Teşekkür bildiren veya övmeye münasip görülen kişi tarafınca nezaket ve alçak gönüllülüğü ifade eden sözcük
6	<i>maalesef</i>	maalesef, üzülererek söylüyorum ki, ne yazık ki, maatteessüf	"ne yazık ki"; "üzülerek söylüyorum ki".
7	<i>üzgünüm</i>	yok , mükadder	üzülmüş, üzüntü duymuş, neşesiz, tasalı, gamlı, mahzun, melul.

Yukarıdaki ret anlatan sözcükleri de kendi içerisinde gruplara ayırmak mümkündür: ilki, sıradan ret bildiren sözcükler; *hayır, yok, değil*. İkincisi, herhangi bir kuşku ile ret bildiren sözcükler; *ne münasebet, estağfurullah*. Üçüncüsü, ret anlamını üzüntüyle anlatan; *maalesef, üzgünüm* gibi sözcüklerdir.

Sonuç olarak, yukarıda ret anlamını üstlenen sözcükler, iç anlam çerçevesine göre aynı şekildeki "ret"i karşılamamaktadır. Her sözcük kendine mahsus özelliklerine göre ifadede farklı anlamlar kazanmıştır. Örnek olarak, alınan ret anlamı üstlenen sözcükler içinde *ne münasebet, estağfurullah, maalesef, üzgünüm* sözcükleri ayrı bir nezaket ifadesi ve daha verimli olması ile dikkat çeker. Çünkü bu sözcükler ret anlamına sadece olumsuzluk değil ek anlamlarıyla birlikte nezaket ifadesi de ilave etmiş olur.

Sözkonusu ret anlatan, *hayır, yok, değil, ne münasebet, estağfurullah, maalesef, üzgünüm* sözcükleri etimolojik bakımdan incelediğimizde, üç tanesinin Türkçe; *yok, değil, üzgünüm* sözcükten oluştuğunu, üç tanesinin; *hayır, estağfurullah, maalesef* ise Arapçadan alınmış olduğu ve bir tanesinin de *ne münasebet* Türkçe + Arapça sözcüklerin birleşmesinden ortaya çıkmış olduğu tespit edilmiştir.

Yapısal bakımından sözcüklerin altının *hayır, yok, değil, estağfurullah, maalesef, üzgünüm* basit sözcük; birinin ise birleşik sözcük *ne münasebet* olduğu görülür. Nezaket ifade eden ret sözcüklerinin esas bölümü basit sözcüklerden oluşmaktadır.

Yapılan araştırmalar nezaket kategorisi açısından onay cümlelerine göre ret cümlelerinin ve ret anlamını taşıyan sözcüklerin eş anlamlılık yönünden kullanımının daha az olduğunu göstermektedir. Konuşma sırasında nezaket sebebiyle mümkün olduğu kadar *hayır* veya *yok* sözcüklerinin kullanımından kaçınıldığı, onun yerine ret anlamının dolaylı ifadesi olan sözcüklerin daha çok kullanıldığı görülmüştür.

3. Ret Anlamını Taşıyan Sözcüklerin Fonksiyonel Görevi

Ret anlamını taşıyan *hayır* sözcüğünün eş anlamlılık kullanımı fonksiyonel görevince kendi arasında farklılıklar gösterir. Bu eş anlamlılık aracılığıyla nezaket ifadesini şöyle sınıflandırmak mümkündür: *hayır, yok, değil* sözcükleri; seslenmeler, ara sözcükler veya ara cümleler yardımıyla basit bir nezaket anlamı ifade ederken; *ne münasebet, estağfurullah* sözcüklerindeki inkâr *niye?* anlamıyla ret kavramını yüksek düzeydeki nezaketle dolaylı olarak aktarmaya çalışır. *Maalesef, üzgünüm* sözcükleri ise ret anlamını *keşke olsaydı, üzüntü* ile anlamlarında karşıdaki kişiye duyulan saygıyı nezaketten daha da etkili ifade etmeye yarar.

Türkçede *hayır*, *yok*, *değil* gibi ret kavramını taşıyan sözcükler, unvan sözcükleri, seslenmeler, ara sözcükler yardımıyla sıradan bir saygı bildirir.

- Nasıl, Muavine Hanım, kardeşinden gelen bu mektubu ona vermeyecek misiniz?

- Hayır, *kızım* (Güntekin 1992: 245).

Örnekteki ret sözcüğünün *kızım* akrabalık adı ile beraber kullanımı sıradan bir saygı ifadesindeki etki gücünü kuvvetlendirmeyi sağlamıştır. Ret veya onay cümlelerinde konuşan, nezaket kategorisi gereğince saygı sunmak amacıyla *kızım*, *oğlum*, *efendim*, *hanım*, *küçük* gibi sözcükleri ilave eder. Söz konusu ret cümlesindeki hayır sözcüğünü yok sözcüğü ile değiştirirsek cümlenin anlamında belirli bir farklılık görülmez. Bu durum, Türkçede hayır sözcüğü ile yok sözcüğünün inkâr ifade ederken anlam özelliklerinin yakın olduğunu gösterir. Ama bazı örnekler bu iki sözcüğün ret anlamı bakımından yakın olmasına rağmen, fonksiyonel bakımdan bir birinden farklılık kazandığını gösterir.

Ret anlamını taşımakta olan *değil* ve *yok* sözcüklerinin *hayır*'dan farklı tarafı daha çok *ziyanı yok*, *ehemiyeti yok*, *zararı yok*, *imkanı yok*, *önemli bir şey yok*, *önemi yok*, *önemli değil*, *bir şey değil* gibi sözcük öbeklerini oluştururken ortaya çıkar. Bu sözcük öbeklerinden bazıları dolaylı olarak onayı nezaket ile ifade ederken, bazıları ise nezaket ile ret anlatmaya hizmet etmektedir. Bunun gibi özellikler *hayır* sözcüğünde görülmemektedir.

Aziz Bey, ara sıra:

- Misafirliği bir az daha uzatmak mümkün değil mi? diye sordu.

Gitmek sözünü işittiği zaman daima biraz mahzunlaşan Çalığışu:

- İmkânı yok enişte. Çalığışu ne de olsa başka yuvanın annesi, onun yolunu da bekleyenler var, diyordu (Güntekin 1992: 378-379).

Diyalogda dinleyen kişi cevap verirken ret anlamını keskin bir biçimde ifade etmeden, redde yakın bir şekilde durumu çözmeye çalışır. Konuşma veya görüşme esnasında genellikle ret anlamındaki *yok* sözcüğünün çok az kullanıldığı görülür. Bu şekilde ret vasıtasıyla sıradan, çok sade bir nezaket ortaya çıkmış bulunur.

Burada vurgulanması gereken bir şey daha vardır. O da, *değil* ret sözcüğünün *hayır* ve *yok*'tan farklı olarak, *önemli değil*, *bir şey değil* gibi sözcük öbeklerinde, cümle içerisinde sıradan bir nezaket değil, yüksek dereceli nezaket meydana gelmiş olmasıdır:

Ağabeyine sarılıp yanaklarından öpüyor.

- Teşekkür ederim.

- Önemli değil.

- Önemli, çok önemli, benim için... (Özbay 2004: 51).

Türkçede konuşma esnasında gösterilmiş herhangi bir yardım için *teşekkür ederim* = *rica ederim* veya *teşekkür ederim* = *önemli değil, bir şey değil* veya hatta *değmez* gibi ifadelerle karşılık verilmektedir. Bu şekildeki konuşmalarda *teşekkür ederim* = *rica ederim* şeklinde sıradan bir nezaket; *teşekkür ederim* = *önemli değil, bir şey değil* veya hatta *değmez* biçimindeki kullanımda yüksek dereceli nezaket ifadesi görülür. Aslında bu biçimdeki kullanım Özbekçede de bulunmaktadır. Mesela, *raxmat* = *marhamat* veya *raxmat* = *arzımaydı*. Ama, Özbekçede *raxmat* = *marhamat* kullanım şekli yaygın değildir. Onun yerine daha çok *raxmat=arzımaydı* kullanılır. Özbekçe *raxmat* = *arzımaydı*'nin tam karşılığı *önemli değil, bir şey değil* veya *değmez*'dir. Otantik (aslına uygun olan) metindeki *önemli değil* ve onun eş anlamlıları olmuş *bir şey değil* veya *değmez*'de yapılmış bir işin ne kadar önemli veya büyük olup olmadığına rağmen "küçük, değersiz bir iş" alt anlamı ifadesi ile alçakgönüllülük gösterilerek yüksek seviyede nezaketin ortaya çıkması sağlanır. Ayrıca, nezaket anlamı *ne münasebet, estağfurullah* söz öbekleri aracılığıyla da meydana gelir. Türkçe Sözlük'te *ne münasebet* sözcüğünün *hiç öyle şey mi olur, herhangi bir ilişkisi yok, olması mümkün değil* anlamlarında kullanıldığı kaydedilmektedir (Türkçe Sözlük 1988: 1077).

- *Neden bu acele Feride? Adeta benden kaçuyorsun! dedi.*

- *Ne münasebet, dedim, botlarım sıkıyor da... Zaten içeriye beraber gidecek değil miyiz? (Güntekin 1992: 92).*

Yukarıdaki metinde *kaçmıyorum* inkâr anlamı konuşanlardan biri tarafından *ne münasebet* sözcüğü ile *neden böyle düşünüyorsun, hiç ilgisi yok* anlamındaki yüksek seviyeli nezaketle ortaya konmuş olur. Yüksek düzeyli nezaket anlamındaki *incelik estağfurullah* sözcüğünde de bu şekilde meydana gelir.

- *İşte bunu söylemek güç, dedi. Münevver, bugün sizin düşmanınız vaziyetindedir.*

- *Estağfurullah.*

- *Öyledir, Feride Hanım. Fakat hiç fena bir insan değildir (Güntekin 1992: 106).*

Türkçe Sözlüklerde "estağfurullah" sözcüğünün teşekkür edilen veya övülmüş kişi tarafından alçakgönüllülük veya nezaket için söylenen söz olduğu açıklanmıştır (Türkçe Sözlük 1988: 705). Bu sözcüğün anlamında, otantik metinde ifade edilmekte olan ret anlamıyla herhangi bir bağlantı görülmez. Ancak nezaket kategorisi bakımından alçakgönüllülük veya ihtiram anlamı *estağfurullah* sözcüğünün sözlük anlamından gelerek fonksiyonel görevine ret kavramını katmış bulunur. Rettteki saygı anlamı bu şekilde meydana gelmiş ve bu anlamın eş anlamlılık kullanımında da yer almıştır.

- *Verdiğiniz bilgiler için çok teşekkür ederim.*

- *Estağfurullah, görevimiz (Sözlü konuşmada).*

Nezaket kategorisi açısından ret cümlelerinde *maalesef, üzgünüm* sözcükleri her zaman yüksek seviyeli nezaketi ifade eder. Sözlüklerde *maalesef üzülerek söylüyorum ki, ne yazık ki, maatteessif* anlamındaki sözcük olarak açıklanmıştır: *Maalesef size yardım edemeyeceğim* diye kaydedilirken (Türkçe Sözlük 1998: 973), *üzgün* sözcüğü, *üzülmüş, üzüntü duymuş, neşesiz, tasalı, gamlı, mağmum, mahzuni, melul, mükedder* anlamlarında kaydedilmiştir: *O zamana kadar üzgündü, sesi kesilmiş gibiydi* (Türkçe Sözlük 1988: 1544).

Sonuç olarak, söz konusu her iki sözcüğün sözlük anlamı birbirine çok yakın olmasa da, bu iki sözcüğü birleştiren *üzülme, üzüntü ile bildirme* anlamı (**semema**) mevcuttur.

- *Çabuk kardeşim, bana şuradan iki saksı begonya sarar mısın?*

- *Maalesef efendim. Hiç begonyamız kalmadı. Acaba başka bir şey versem olmaz mı? dedi çiçekçi (Ermiş: 47).*

Yukarıdaki cümlede olduğu gibi, cevapta kesin olarak ret ifadesinden kaçınma vardır. Cevapta ret ifadesinden kaçınmayı yeterli bulmadan, *üzüntüyü paylaşma* aracılığıyla pişmanlık ifade edilmektedir. Bu durum nezaket bildirmenin yüksek ifadesi sayılır. Türkçedeki *üzgünüm* sözcüğünde de *üzüntüyü paylaşma* ile red etme anlamı temelinde nezaket ifade edilir.

- *Bugün nedense (gazete) geç kaldı. Telefon ettim bir az sonra gelecek.*

- *Çok kötü. Yarım saat sonra trenim hareket edecek. Yolda ne okuyacağım?*

- *Çok üzgünüm.*

- *Neyse istasyonda alırım artık* (Hengirmen 1992: 2., 91).

Yukarıda verilen örneklerde, ret anlamındaki nezaket, cümlelerdeki sıradan basit nezaket, yüksek düzeyli nezaket ve aşırı derecedeki nezaket biçimlerinde ifade edilmiştir.

4. Sonuç

Türkçede ret anlamları aracılığıyla konuşanlar arasında ilgi ifade edilmesinde kendine özgü bir biçimin mevcut olduğunu söylemek mümkündür. Şunu da ilave etmek gerekir ki, onay ifadesinde çoğunlukla Türkçe sözcükler kullanılırken, ret anlamındaki sözcüklerde Türkçe kökenli sözcüklerle alıntı sözcükler benzer derecede kullanılmaktadır. Bunun sonucu olarak, Türkçe cümlelerde ret anlamına nazaran onay anlamının varlığı ve kullanımı daha yaygındır. Ret anlamlı cümlelerdeki ilgi ve ihtiram ifadesinin de üç biçimde; basit, orta ve yüksek derecelerle ortaya çıktığı görülmüştür.

Kaynaklar

- ABDURRAHMANOV, G.A., ŞOABDURRAHMANOV, Ş.Ş. HOCİEV A.P. (1976). *Özbek Tili Grammatikasi* II. Toşkent: Fan.
- DCEVDET-ZADE, H., KONONOV, A. (1934). *Grammatika sovremennogo turetskogo yazıka*. Leningrad, 175-176.
- EDİSKUN, H. (1999). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- GÖKER, O. (1997). *Uygulamalı Türkçe Bilgileri* III. İstanbul: M.E.B. Basımevi.
- ERMİŞ.M.N. (...) *En Güzel Kaynana – Gelin – Damat Fıkraları*. İstanbul: Gün Yayıncılık.
- GÜNTEKİN, R. N. (1992). *Çalıkuşu*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- HACIEMİNOĞLU, N. (1984). *Türk Dilinde Edatlar*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi.
- HENGİRMEN, M. (1995). *Türkçe Dilbilgisi*. Ankara: Engin Yayınevi.
- HENGİRMEN, M., KOÇ, N. (1992). *Türkçe Öğreniyoruz*. Ders Kitabı 2. Ankara: Engin Yayıncılık.
- HUDOYBERGENOVA, Z. (2004). *İnkor va tasdiq gaplarda şakliy munosabat. Özbek va turk tillarida sodda gapning struktur-funksional hususiyatlari* II. Toşkent: Fan, -B. 49-61.
- KARAHAN, L. (2007) *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- LUTFULLAEYA, D.E. (1997). *Tasdiq gaplarda inkor ve şakliy-mazmuniy nomuvofiqlik: Filol.fan.nom....dis.Toşkent*.
- MÖMİNOV, K. (1981). *"İnkor kategoriyasining ayrim stilistik hususiyatlari"*. Özbek tili va adabiyoti. - №4.B-27.
- NURMANOV, A. (1981). *"Tasdiq va inkor konstruksiyalarining signifikativ oppozitsiyalari"*. Özbek tili va adabiyoti.- №6. B. 28-31.
- NURMAHANOVA, A.N. (1964). *"Tasdiq bildiruvoçi darak gaplar"*. Özbek tili va adabiyoti №2. B.

52-57.

RUSTAMOV, T. (1959). *Hozirgi zamon Özbek tili gap bölaklarida inkorninig işlatilişi "Özbek tili grammatikasi va punktuatsiyasi"*. Toşkent-Namangan.

TÜRKÇE SÖZLÜK 1-2. (1988). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Halide İmamova <https://orcid.org/0000-0002-3438-5514>

Doç. Dr., Taşkent Devlet Şarkşinaslık Üniversitesi, Türkşinaslık Fakültesi, Türk Filolojisi Bölümü Öğretim Üyesi.

e-posta: imamova.h68@gmail.com

Yazı bilgisi:

Alındığı tarih: 20 Haziran 2020

Yayına kabul edildiği tarih: 2 Mayıs 2021

E-yayın tarihi: 5 Temmuz 2020

Çıktı sayfa sayısı: 9

Kaynak sayısı: 17